

PRIVILEGIU CĂRTURĂRESC: CĂLĂTORIE DE DOCUMENTARE ÎN ISRAEL (2010)

O țară precum Israelul, cu un trecut zbuciumat, dar și captivant, ferment al civilizațiilor multimilenare, reprezintă incontestabil o atracție pentru oricine este preocupat de istoria politică, religioasă și culturală a umanității. Israelul nu numai că tezaurizează vestigii de relevanță aparte, dar dispune și de centre de investigații științifice de prim rang, menite să le pună în valoare potrivit unui standard înalt al exigențelor.

Prevenit asupra acestor realități, am recepționat cu vădită satisfacție posibilitatea de a întreprinde o nouă călătorie de documentare la Locurile Sfinte în baza acordului de colaborare dintre Academia Română și Academia Israeliană de Științe și Discipline Umaniste, dând curs amabilei invitații primite de la Reuven Amitai, decanul Facultății de Umanistică de la Universitatea Ebraică din Ierusalim, profesor la Catedra Eliyahu Elath de Istorie Islamică și director al Centrului Nehemia Levtzion de Studii Islamice.

Stagiul de explorări științifice, programat în perioada 23 noiembrie și 10 decembrie 2010, a vizat trei direcții principale: investigații în muzee de istorie, arheologie și artă, vizitarea de monumente antice și medievale reprezentative, precum și studii în biblioteci de specialitate, în scopul colectării de materiale documentare pentru diverse aspecte privind conexiunile dintre Europa de Sud-Est și Orientul Apropiat de-a lungul evului mediu, dar și pentru lărgirea orizontului cultural. Pentru materializarea acestor deziderate, m-am deplasat pe itinerarul Tel Aviv-Haifa-Ierusalim, cu staționări însumând circa șase, trei și, respectiv, nouă zile în fiecare din cele trei centre.

Prima escală a fost programată la Tel Aviv, care, prin contopirea cu Jaffa (Yafo) poartă astăzi denumirea oficială – frecvent ignorată chiar și de localnici – de Tel Aviv-Yafo. În metropola de pe țărmul Mediteranei mi-am rezervat un timp corespunzător spre a vizita Muzeul Eretz Israel și Muzeul de Artă, cel dintâi din rațiuni preponderent științifice, cel de-al doilea din considerente de ordin cultural.

Disponând de un spațiu extrem de generos de expunere, un imens parc cu o cuvertură arboricolă și florală atractivă, Muzeul Eretz Israel nu este adăpostit, precum majoritatea instituțiilor muzeale din lume, în manieră convențională, într-o singură clădire, ci se compune dintr-un număr mare de pavilioane, fiecare cu profil propriu, disipate pe latura nordică a ansamblului. Dintre acestea mi-au fost accesibile pavilioanele de Numismatică, Ceramică, Sticlărie, Etnografie și Folclor, Istorie Poștală și Filatelie, precum și cel de Minerit, toate propunându-și o prospectare a domeniului de-a lungul unui diapazon cronologic foarte extins, ce coboară adânc pe scara timpului și urcă până în zilele noastre.

O atenție specială mi-a suscitat Pavilionul de Numismatică Kadman, ce a preluat numele celui din inițiativa căruia a fost întemeiat în anul 1962, Leo Kadman. Nucleul inițial al acestui departament l-a constituit propria sa colecție, cuplată cu aceea a lui Walter Moses, cele mai vechi piese raportându-se la etapa premonetară și constând din șiraguri de astragale și de mărgelile din pastă sticloasă, precum și din brățări din bronz. Perioada arhaică a circulației numismatice este reprezentată de monede grecești din secolul al VI-lea înainte de era creștină, bătute la Thasos, Milet, Cyzic, Sinope și Apollonia Pontica, și de monede persane din secolele VI–IV, când regii din Persia și-au extins hegemonia asupra Israelului. Un interes aparte prezintă și piesele emise pe plan local de Herod cel Mare și de fiii săi, de către procuratorii romani din Iudea (între ei și Pilat din Pont), precum și de autoritățile ebraice care au îndepărtat temporar stăpânirea Romei – mai întâi către sfârșitul domniei lui Nero și, ulterior, odată cu răscoala condusă de Simeon ben Ko Khoba (Ben Kokhba) din 132 după I. Hr. –, acestea din urmă fiind adevărate rarități numismatice. Nu lipsite de semnificație pentru conștiința identității etnice și pentru aspirația la independență sunt legendele ebraice rediate pe ele: „Ierusalimul sfânt” și „Pentru libertatea Sionului”, pe exemplarele bătute în al treilea sfert al secolului I, și, respectiv, „Ierusalim” și „Pentru libertatea Ierusalimului”, pe acelea din al doilea sfert al veacului următor.

Un bogat fond numismatic corespunde perioadelor romane, bizantine, arabe, cruciate, mameluce și otomane. Circulația monedei califatelor a devenit fluentă la scurt timp după ce, în anii 636–638, arabii au smuls Bizanțului întreg litoralul est-mediteranean, menținându-se constantă sub dinastiile Omeiazilor, Fatimizilor și Abbasizilor. După crearea Imperiului latin de la Ierusalim în 1099, suveranii creștini au emis monede având rediate pe ele Biserica Sfântului Mormânt, Turnul lui David și alte clădiri din Orașul Sfânt, dar,

și înainte și după cucerirea sa de Salah ad-Din (Saladin) în 1187, cruciații au avut emisiuni proprii la Jaffa, Tiberias, Tyr, Sidon, Tripoli, Antiohia și Edessa. Din epoca târzie de stăpânire a sultanilor mameluci datează bogatul tezaur descoperit într-o corabie scufundată lângă Moshav Megadim, de la nord de Atlit, conținând circa 500 de kg de monede bătute la Damasc, Alep și Homs în secolul al XV-lea, la care se adaugă câteva monede otomane de la începutul veacului următor.

În patrimoniul Pavilionului Numismatic se mai află monede chinezești din vremea dinastiilor Song, Yuan, Ming și Qing, monede emise în anii interbelici ai mandatului englez din Palestina și de Statul Israel, după dobândirea independenței în anul 1948. Ultima sa achiziție de senzație constă dintr-un tezaur depistat în toamna lui 2007, cuprinzând 44 de monede europene (englezești, italiene, austro-ungare, rusești) din aur și 48 de monede otomane din argint din secolul al XIX-lea, îngropat în zona orașului Beersheba probabil cu prilejul declanșării ofensivei generalului englez Allenby din octombrie 1917, care a deschis calea eliberării Palestinei, după patru secole de ocupație turcească. Un element interesant reprezintă și faptul că, la fel cum se proceda frecvent în antichitate și în evul mediu, teaurizarea s-a făcut într-un vas din lut.

Pentru orice arheolog, Pavilionul de Ceramică este deosebit de instructiv, atât pentru că ilustrează metodologia principală de producere a vaselor, cât și pentru că oferă o evoluție a formelor ceramice din regiunile est-mediteraneene începând din Neolitic și până în epoca medievală. În actualul teritoriu al Israelului sortimentele realizate la roată au căpătat răspândire în perioada Canaaniană Mijlocie, în vreme ce în Egipt acestea sunt atestate în vremea celei de-a 12-a dinastii, corespunzând cu secolul al XIX-lea înainte de I. Hr. Pavilionul cuprinde exponate reprezentative pentru olăria grecească, romană, arabă și mamelucă. Pe un fragment ceramic smălțuit, produs în secolul al XIV-lea în Egipt, am remarcat motivul cupei cu picior, însemn heraldic al dinastiilor mameluci, prezent și pe unele monede și pe o lampă de sticlă, expuse, de asemenea, la Muzeul Eretz Israel.

Pavilionul de Sticlărie constituie una din colecțiile de notorietate cu acest profil, la baza ei stând donația fondatorului Muzeului, Walter Moses (1893–1955), îmbogățită în ultimele decenii prin masive achiziții de piese ornamentale și amulete din pastă sticloasă de la sfârșitul epocii bronzului, provenind din Grecia, Cipru, Liban, Siria, Egipt și Israel, precum și de vase de sticlă feniciene, grecești, romane, bizantine, islamice, mameluca, venețiene, germane, engleze din antichitate și până în secolul al XIX-lea.

Timpul scurt petrecut la Haifa, diminuat și prin deplasarea la Akko, nu mi-a permis să vizitez decât un singur complex muzeal, cel purtând numele lui Reuben și Edith Hecht, donat Universității din localitate de către proprietarii colecției. Pe lângă pânze ale unor maeștri iluștri, precum Corot, Modigliani, Pissarro, Utrillo, Soutine și alții, muzeul deține prețioase vestigii constând din vase, statuete, sigilii, monede, sculpturi, podoabe etc. din lut, piatră și metal, colectate prin săpăturile cu caracter științific sau ilicit întreprinse în zona orașelor Haifa și Akko, precum și din acelea metodice efectuate în perimetrul templelor de la Ierusalim. Cele mai vechi exponate aparțin Chalcoliticului, iar cele mai recente perioadei de dominație politică a Bizanțului.

Ierusalimul se poate mândri cu mai multe colecții muzeale de valoare particulară, cu nenumărate unicate, dintre acestea având privilegiul de a efectua investigații la Muzeul Israelului, Muzeul de Artă Islamică, Muzeul Arheologic Wohl, Muzeul Arheologic Rockefeller și Muzeul de Istorie a Ierusalimului de la Turnul lui David.

La Muzeul Israelului sunt expuse celebrele manuscrise de la Marea Moartă, ce au aparținut esenienilor, descoperite întâmplător la Qumram în anul 1947, pentru care s-a construit un pavilion special, unde se păstrează și părțile ce au supraviețuit – aproape 300 din totalul de circa 500 de pagini – din codexul de la Alep (Aleppo), cel mai vechi și mai complet text al Bibliei ebraice, caligrafiat cu mult har în secolul al X-lea de scribul Shlomo ben Buza'a de la Tiberias și transferat ulterior în Egipt și Siria, pentru a ajunge în patrimoniul israelian în 1958. De o varietate deconcertantă sunt piesele din pavilionul dedicat arheologiei: ceramică, figurine din lut și piatră, sticlărie, arme, obiecte de cult, de podoabă și de uz curent etc., aferente preistoriei, antichității și evului mediu. Perioadele congruente civilizației ebraice, grecești, elenistice și romane sunt abundent reprezentate, nu însă în aceeași măsură și anumite secvențe cronologice medievale din secolele în care s-a statornicit dominația bizantină, arabă, cruciată, ayyubidă și mamelucă.

În schimb, cultura și arta ayyubidă, mamelucă și otomană sunt oglindite corespunzător în Muzeul de Artă Islamică, care găzduiește, totodată, exponate din epoca sasanidă, precum și o secție – fără tangențe cu profilul instituției – constând dintr-o bogată și valoroasă colecție de ceasuri și pendule, donată de sir David Solomons (1851–1929), tatăl fondatoarei Muzeului, Vera B. Solomons.

Muzeul Arheologic Wohl a fost ridicat peste vestigiile dezvelite prin săpăturile întreprinse după Războiul de Șase Zile, care provin de la un complex de locuințe din cartierul Herodian, din perioada Celui de-al Doilea Templu. Cu mult timp înainte a fost înființat – fiind, de altfel, cea mai veche unitate muzeală cu

profil arheologic de pe actualul teritoriu al Israelului, inaugurat la sfârșitul anilor interbelici – muzeul ce poartă numele filantropului american John Rockefeller, Jr., care conține piese relevante datând de la începutul preistoriei și până în veacurile de hegemonie a Imperiului otoman. O prezentare lapidară a principalelor momente din trecutul Orașului Sfânt, prin diagrame, desene și hărți, este realizată în Turnul lui David, interesant mai cu seamă datorită vechiului nucleu fortificat, ce flanchează dinspre sud poarta Jaffa (Sha'ar Yafo) a cetății.

Cel puțin la fel de instructive mi-au fost investigațiile întreprinse asupra unor monumente laice și ecleziastice. Pentru a lua contact nemijlocit cu acestea, m-am deplasat din zona centrală a Tel Avivului la Jaffa, iar de la Haifa la Akko. La Jaffa a subzistat în condiții bune un cartier ridicat în cea mai mare parte în perioada incipientă a stăpânirii otomane, păstrând caracteristicile pitorești ale urbanismului oriental. Cercetările arheologice au surprins și construcții datând din secolele de hegemonie egipteană, persană, elenistică etc. Prezența episodică în oraș a generalului Napoleon Bonaparte în 1799, atunci când a condus campania aventuroasă și ineficientă din Egipt, este exploatată cu abilitate din punct de vedere turistic.

Deplasarea la Akko (vechiul Acre, Saint-Jean-d'Acre, Akkon) s-a datorat prioritar interesului pentru trecutul său medieval și, în special, pentru citadela cruciaților, decurgând din preocupările noastre precumpănitoare. Ca multe alte centre portuare de pe litoralul răsăritean al Mediteranei, Akko a avut o traiectorie evolutivă dinamică și tensionată, poziția sa strategică și prosperitatea generând dispute între potenții politici din diferite perioade istorice pentru a-l acapara sau subordona. La numai cinci ani de la dobândirea Ierusalimului de cruciați și constituirea Regatului latin omonim, Akko a fost capturat în 1104 de oștile lui Balduin I. Ocupat temporar de Salah ad-Din în 1187, a putut fi recucerit de participanții la cea de-a Treia cruciadă în 1191, devenind capitala Regatului latin, vreme de un secol, în condițiile în care Ierusalimul a rămas în posesia Ayyubizilor. Deținând un rol politic și economic foarte important, sporit prin stabilirea mai multor ordine călugărești și companii comerciale occidentale, orașul a rezistat la mai multe asedii ale musulmanilor, fiind cucerit de mameluci la 28 mai 1291. Cu aceasta a căzut ultimul bastion marcant al cruciaților la Locurile Sfinte, după o prezență ce se prelungise pe parcursul a aproape două veacuri (S. Runciman, *A History of the Crusades*, III, *The Kingdom of Acre and the Later Crusades*, Cambridge, 1954; H. E. Mayer, *Geschichte der Kreuzzüge*, ed. 5-a, Stuttgart-Berlin-Köln-Mainz, 1980, p. 244–255; D. P. Little, *The fall of 'Akkā in 690/1291: The Muslim version*, în *Studies in Islamic History and Civilization in Honour of Professor David Ayalon*, ed. M. Sharon, Ierusalim-Leiden, 1986, p. 159–181; D. Jacoby, *Acre*, în *The Crusades. An Encyclopedia*, ed. A. V. Murray, I, A–C, Santa Barbara/California-Denver/Colorado-Oxford/England, 2006, p. 9–12). Vestigiile păstrate de la cruciați – fortificațiile, lăcașurile de cult, construcțiile civile (Fig. 1, C) – evidențiază însemnătatea centrului citadin de la Akko, dând măsura nivelului elevat al civilizației vest-europene implantate vremelnic în Orient.

Ar fi desigur de prisos notificarea, susceptibilă de a fi taxată drept platitudine, că Ierusalimul însuși reprezintă un muzeu, în primul rând Orașul Vechi și perimetrul din imediata sa vecinătate: un muzeu însă nu cu o înfățișare de cameră mortuară a civilizațiilor dispărute, ci însuflețit de prezența unor monumente cu valoare simbolică pentru trei religii cu perenitate milenară, dar și cu exteriorizare prezentă viguroasă, cu largă propensiune pe plan mondial, nu odată confruntate cu antagonisme acute, neestompate nici în zorii noului mileniu. Nu fără teme, hărțile circulare din primele veacuri ale celui de-al doilea mileniu al erei creștine figurează de regulă Ierusalimul în centrul mapamondului (L. S. Chekin, *Картография христианского средневековья VIII–XIII вв.*, Moscova, 1999, *passim*), ceea ce se afla în consonanță cu percepția unui cronicar apusean din secolul al XIII-lea – împărtășită negreșit și de consăngenii săi –, care aprecia că „Ierusalimul este cel mai glorios și cel mai mareț oraș din lume” (*Crusader Syria in the Thirteenth Century. The Rothelin Continuation of the History of William of Tyre with Part of the Eracles or Acre Text*, trad. J. Shirley, Aldershot-Brockfield-Singapore-Sydney, 1999, p. 13).

Din oferta culturală generoasă, dar imposibil de asimilat satisfăcător într-un timp limitat, am avut posibilitatea de a lua contact cu vestigiile dispuse în Parcul arheologic (Davidson Center), la Zidul plângerii, în Orașul lui David, pe valea Chedronului, grădina Gethsimani, Via Dolorosa, peștera Zedekiah, complexul Bethesda, Biserica Sfântului Mormânt etc. În Parcul arheologic se detașează resturile construcțiilor din perioada Celui de-al Doilea templu, flancate de antichitățile din secolele ce s-au succedat după demantelarea sa, în urma violentelor confruntări războinice dintre evreii răsculați și armatele împăratului Titus. În imediata vecinătate se găsește Zidul plângerii sau Zidul de Vest (*Hakotel HaMaaravi* în ebraică), care a supraviețuit distrugerilor cauzate de romani, constituind edificiul cel mai sacru al comunităților evreiești de pretutindeni, loc de rugăciune, reculegere și speranță în mântuire. Din așa-numitul Oraș al lui David, corespunzând unei etape incipiente de viață urbană, arheologii au degajat acropola, unele construcții civile și câteva morminte săpate în stâncă (Fig. 1, A), în timp ce pe firul văii Chedronului s-au pus în valoare mormântul monumental al lui Zaharia și coloanele lui Absalom.

Lângă grădina Gethsimani, locul de reculegere a Mântuitorului înainte de Calvar, am vizitat Biserica Sfântului Mormânt al Maicii Domnului, a cărei fațadă se datorează cavalerilor cruciați. În preajmă se plasează și alte renumite lăcașuri de cult, clădite în epoca modernă: Biserica Agoniei (denumită și a Tuturor Națiunilor), biserica Sf. Maria Magdalena, biserica Sf. Ștefan, de la poalele Muntelui Măslinilor, *extra muros*. Enigmatică rămâne destinația peșterii Zedekiah, cu o lungime de circa 230 m, descoperită întâmplător, în anul 1854, de un specialist american în istoria biblică, James Turner Barclay, nemenționată în izvoarele antice și medievale, dar în legătură cu care s-au țesut diverse legende la comunitățile locale creștine, mozaice și musulmane.

Unul din complexele arhitecturale cele mai interesante din cuprinsul Orașului Vechi este cel denumit Bethseda, care reunește mai multe edificii din perioade diferite, ce au făcut obiectul unor ample săpături arheologice. Cu acest prilej au fost descoperite cisterne și băi romane, un templu consacrat lui Asclepius sau lui Serapis, o cuprinzătoare bazilică bizantină cu suprafața de 45×18 m, menită să evoce vindecarea unui paralizic de către Iisus Hristos. Înălțată în vremea când patriarh al Ierusalimului era Iuvenal (422–458), bazilica a suferit importante daune cu prilejul invaziei persane din 614, pentru a fi restaurată câțiva ani mai târziu prin râvna călugărului Modestus. Distrugerii și mai mari au fost provocate din dispoziția iresponsabilă a califului fatimid al-Hakim din 1009, căreia i-a căzut victimă și Biserica Sfântului Mormânt. Pe ruinele lăcașului bizantin cruciații au construit o mică mănăstire hărăzită memorării minunii Mântuitorului, iar, alături de aceasta, o monumentală biserică în stil romanic dedicată Sf. Anna (Fig. 1, B), mama Sf. Maria. Odată cu cucerirea orașului de oștile sultanului Salah ad-Din, destinația acestui din urmă lăcaș a fost schimbată în școală de însușire a preceptelor Coranului, pentru ca, drept recunoștință pentru ajutorul dat în Războiul Crimeei, turcii să o concedeze Franței, spre a i se conferi rosturile inițiale.

Din preajma Bisericii Sf. Anna pornește Via Dolorosa, străbătând cartierul musulman și pe cel creștin până la Biserica Sfântului Mormânt – în realitate un amalgam de construcții ecleziastice –, edificiul cu încărcătură simbolică maximă pentru întreaga creștinătate. Ridicat din inițiativa lui Constantin cel Mare în jurul anului 335 – așa-numita basilică *Martyrium*, extinsă ulterior printr-un edificiu circular, cuprinzând Mormântul, denumit *Anastasis* –, a fost afectat grav la pătrunderea perșilor în Ierusalim, ca și de represaliile anticreștine declanșate de califul al-Hakim. Potrivit unor cronici bizantine, înainte de acestea, Biserica ar fi fost incendiată de arabi, concomitent cu asasinarea patriarhului grec, reacție determinată de iritarea pricinuită de pierderile teritoriale suferite în urma șirului de înfrângeri provocate de Nicephor II Phokas (963–969) în Siria și Cilicia (Ioannis Scylitzae *Synopsis historiarum*, ed. I. Thurn, Berolini et Novi Eboraci, 1973, p. 279), informație etichetată drept incertă de mulți istorici. După ce Fatimizii au permis bizantinilor să refacă lăcașul în vremea domniei lui Constantin IX Monomahul (1042–1055), un aport și mai consistent la reconstrucția, extinderea și înfrumusețarea monumentului a revenit cruciaților franci. Admirabilul portal amplasat pe fațada transeptului său sudic, folosit astăzi drept intrare principală, constituie opera meșterilor lor. În consonanță cu atitudinea sa generoasă și tolerantă, la ocuparea Orașului Sfânt în 1187 de Salah ad-Din, acesta nu a dat curs solicitării unor emiri de a distruge Biserica, ceea ce i-a asigurat dănuirea. Plasat în centrul unei rotonde, Sfântul Mormânt se află adăpostit într-o așa-numită *aedicula* („templu mic”, „casă mică”), reprezentată adesea pe mozaicuri, ampule, inele, manuscrise din antichitatea târzie și din evul mediu. *Aedicula* a fost reedificată cu măiestrie în 1555 de către Bonifaciu de Ragusa, fiind renovată în 1809–1810, după daunele provocate de un incendiu nefericit (Sh. Gibson și J. E. Taylor, *Beneath the Church of the Holy Sepulchre Jerusalem. The Archaeology and Early History of Traditional Golgotha*, Londra, 1994; M. Biddle, *Das Grab Christi. Neutestamentliche Quellen – historische und archäologische Forschungen – überraschende Erkenntnisse*, trad. H. Pitt-Killet, Giessen-Basel, 1998; M. Biddle, *The Tomb of Christ*, Thrupp, 1999; J. Krüger, *Das Ziel der Kreuzzüge: Die Grabskirche, in Saladin und die Kreuzfahrer*, ed. A. Wiczorek, M. Fansa, H. Meller, Mainz, 2005, p. 31–35).

În afară de aceste lăcașe, în perimetrul Orașului Vechi au dăinuit numeroase alte edificii datorate cruciaților (A. J. Boas, *Jerusalem in the Time of the Crusades. Society, Landscape and Art in the Holy City under Frankish Rule*, Londra-New York, 2001; M. A. Hiyari, *Crusader Jerusalem 1099–1187 AD*, în K. J. Asali [ed.], *Jerusalem in History. 3000 BC to Present*, Londra-New York-Bahrain, 2002, p. 130–176), Ayyubizilor (M. K. Hawari, *Ayyubid Jerusalem (1187–1250). An Architectural and Archaeological Study*, BAR International Series, 1628, Oxford, 2007), mamelucilor (M. Hamilton Burgoyne, *Mamluk Jerusalem. An Architectural Study*, Essex, 1987; D. P. Little, *Jerusalem under the Ayyūbids and Mamlūks 1187–1516 AD*, în K. J. Asali [ed.], *Jerusalem...*, p. 177–227) și otomanilor (*Ottoman Jerusalem. The Living City: 1517–1917*, ed. S. Auld și R. Hillenbrand, I–II, Londra, 2000), de deosebită valoare arhitecturală, multe dintre ele cu refaceri sau adaosuri din perioade diferite, ceea ce le face, în unele cazuri, greu de încadrat cronologic cu cea mai mare precizie.

Anumite controverse s-au iscat și în privința succesiunii etapelor de construcție a zidului împrejmuit al Orașului Vechi, controverse care în ultimii ani tind să se atenueze, ca urmare a amplificării investigațiilor întreprinse de istorici, arheologi și arhitecți. Rămâne deocamdată insuficient clarificată problema stadiilor incipiente de ridicare a fortificațiilor. Așa cum se știe, regele Herod a refuncționalizat citadela destinată să apere Templul și pe locuitorii orașului, lucrări ulterioare fiind asumate de romani, bizantini și arabi. După cucerirea Ierusalimului de cruciați, la 15 iulie 1099, și constituirea Regatului latin omonim, cetatea a fost prevăzută cu ziduri puternice, care însă nu au reușit să stăvilească asaltul oștilor lui Salah ad-Din de la 2 octombrie 1187, ce a urmat strălucitei victorii obținute împotriva francilor la Hattin. Iminența declanșării celei de-a Treia cruciade a obligat noile autorități islamice să se preocupe de consolidarea centurii de apărare, care avusese de suferit în timpul asediului. Aceasta a rezistat atacului cruciaților, dar totuși funcționarea sa nu a avut durabilitate: nu pentru că ar fi fost afectată de ofensiva cavalerilor creștini, ci pentru că musulmanii au decis singuri demantelarea sa. În scopul prevenirii ocupării și menținerii cetății în posesia cruciaților, care tocmai debarcaseră în nordul Egiptului, în anul 1219 principele al-Mu'azzam 'Isa, a dispus dezafectarea zidurilor, așa încât, atunci când sultanul al-Kamil a consimțit să retrocedeze Ierusalimul împăratului Friedrich II în 1229, Orașul Sfânt nu dispunea de fortificații eficiente, rămânând în această postură și în următorii ani, astfel că în vara lui 1244 a devenit pradă facilă agresiunii horezmienilor, de la care l-au preluat Ayyubizii. Schimbarea stăpânirii, cu cortegiul său de convulsii pe plan confesional, a provocat exodul creștinilor, ceea ce l-a determinat pe René Grousset (*Histoire des Croisades et du Royaume franc de Jérusalem*, III, *La monarchie musulmane et l'anarchie franque*, Paris, 1936, p. 413) să formuleze acuzații intransigente la adresa suveranului german și a celorlalți conducători cruciați pentru vinovăția „criminală” de a nu se preocupa de dotarea mult râvnitului centru citadin cu un sistem defensiv corespunzător. La începutul secolului al XIV-lea citadela a fost refăcută de sultanul al-Nasir Muhammad, ceea ce atestă și cronicarul Al-Qalqashandi. Pe fundalul decăderii ireversibile a statului mameluc, în ultimele zile ale anului 1516, în oraș au pătruns armatele lui Selim I, care l-au anexat Imperiului otoman, împreună cu întreg Sultanatul. De-abia după mai bine de două decenii, prin 1537–1540 – apelând la priceperea arhitectului Darwish al-Halabi din Alep – Suleiman Magnificul a fost în măsură să preia îndatorirea de a-i ridica ziduri impozante, care, cu reparațiile periodice de rigoare, s-au menținut până în zilele noastre (G. J. Wightman, *The Walls of Jerusalem from the Canaanites to the Mamluks*, Sydney, 1993; M. Hawari, *The citadel [qal'a] in the Ottoman period: an overview*, în *Ottoman Jerusalem...*, I, 2000, p. 493–518; M. Ghosheh, *The walls and gates of Jerusalem before and after sultan Süleymân's rebuilding project of 1538–40*, în *Governing the Holy City. The Interaction of Social Groups in Jerusalem between the Fatimid and the Ottoman Period*, ed. J. Pahlitzsch și L. Korn, Wiesbaden, 2004, p. 117–137).

Un timp destul de consistent din cadrul deplasării l-am afectat documentării în fondurile bibliotecilor universitare de la Tel Aviv, Haifa și Ierusalim, toate în mod remarcabil dotate cu o vastă literatură științifică, domeniile pe care le-am vizat – istoria mongolilor, a ordinelor călugărești și a cruciaților, contactele economice, confesionale și politice dintre Orientul Apropiat și Europa de Sud-Est – fiind foarte bine reprezentate. Cele trei mari unități de învățământ superior au drept element comun dispunerea în cadrul unor întinse și bine utilizate campusuri, amplasate în zone periferice ale arealurilor urbane, acoperite cu un înveliș vegetal atrăgător și relaxant. În afara bibliotecilor universitare menționate, am lucrat în biblioteca aflată în subordinea instituției Israel Antiquities Authority de la Ierusalim. Contactul cu prestigioase personalități științifice, precum profesorul Reuven Amitai de la Universitatea Ebraică și dr. Baruch Brandl de la Israel Antiquities Authority, s-a dovedit foarte util pentru demersurile profesionale pe care mi le-am propus.

VICTOR SPINEI

A

B

C

Fig. 1. A – Morminte săpate în stâncă de la periferia Orașului lui David de la Ierusalim; B – Fațada bisericii Sf. Anna de la Ierusalim, ridicată de cruciați în secolul al XII-lea; C – Edificii din citadela cruciaților de la Akko, din secolele XII–XIII.